

УДК 37.09(477.53)"18/19"

ПІДГОТОВКА ДО ВЧИТЕЛЮВАННЯ У ПОЛТАВСЬКОМУ ІНСТИТУТІ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ (1818–1917 РР.)**Тонконог І. В.**

Предмет дослідження автора – зміст освіти в Полтавському інституті шляхетних дівчат, який упродовж 1818–1917 рр. готував жінок до педагогічної діяльності. Значну увагу автор зосередив на тенденціях у системі освіти Російської імперії на початку ХХ ст., які істотно впливали на заснування провінційних інститутів шляхетних дівчат.

Установлено, що мета діяльності Інституту шляхетних дівчат полягала, насамперед, у забезпеченні освіченості майбутніх дружин і матерів, в утвердженні релігійних та моральних переконань.

Узагальнено, що зміст освіти в інституті складався з таких компонентів: суспільно-духовний; філологічний; природничо-математичний; фаховий; естетично-трудоий.

Результати дослідження засвідчили, що формування рівня професійної підготовки майбутніх вчительок забезпечувалось завдяки високому рівню майстерності викладачів російської словесності інституту М. Изволенського, І. Добротворського, Л. Боровиковського, С. Стеблін-Камінського.

Автор наголошує, що упродовж досліджуваного періоду спостерігався розвиток, поглиблення змісту педагогічної освіти в закладі завдяки уведенню таких навчальних предметів як педагогіка, дидактика, часткові методики навчання.

Автор переконливо доводить, що особливим зрушенням у жіночій освіті періоду після 1861 р. стало виникнення при інституті педагогічних класів, де здійснювалася практична підготовка майбутніх учительок. Це давало можливість збільшити кількість учительських кадрів, яких не вистачало в освітній системі Російської імперії загалом та Полтавщини зокрема.

Ключові слова: Полтавська губернія, Полтавський інститут шляхетних дівчат, підготовка вчителів, навчально-виховний процес.

Предмет исследования автора – содержание образования в Полтавском институте благородных девиц, который на протяжении 1818–1917 гг. готовил женщин к педагогической деятельности. Значительное внимание автор сосредоточил на тенденциях в системе образования Российской империи в начале ХХ в., которые существенно влияли на учреждение провинциальных институтов благородных девиц.

Установлено, что цель деятельности Института благородных девиц заключалась прежде всего в обеспечении образованности будущих жен и матерей, в утверждении религиозных и моральных убеждений.

Обобщено, что содержание образования в институте состояло из следующих компонентов: общественно-духовный; филологический; естественно-математический; профессиональный; эстетико-трудоий.

Результаты исследования показали, что формирование уровня профессиональной подготовки будущих учительниц обеспечивалось благодаря высокому уровню мастерства преподавателей русской словесности института Н. Изволенского, И. Добротворского, Л. Боровиковского, С. Стеблин-Каминского.

Автор отмечает, что на протяжении исследуемого периода наблюдалось развитие, углубление содержания педагогического образования в заведении благодаря введению таких учебных предметов как педагогика, дидактика, методики обучения.

Автор убедительно доказывает, что особым сдвигом в женском образовании периода после 1861 г. стало возникновение при институте педагогических классов, где осуществлялась практическая подготовка будущих учительниц. Это давало возможность увеличить количество учительских кадров, которых не хватало в образовательной системе Российской империи в целом и Полтавщины в частности.

Ключевые слова: Полтавская губерния, Полтавский институт благородных девиц, подготовка учителей, учебно-воспитательный процесс.

The subject of the author's investigation – the essence of education in Poltava Institute of Noble Maidens that during 1818–1917 was preparing ladies for pedagogical activity. Great attention the author concentrated on the tendencies in the system of education in Russian Empire at the beginning of the XX cent., that influenced greatly on the establishment of provincial institutions of noble maidens.

It is stated that the aim of the Institute of Noble Maidens was firstly in providing education for future wives and mothers, in confirmation of religious and moral principles.

It is generalized that the content of education in the Institute was composed from such components: social-mental; philological; natural-mathematical; specialized; estetical-labor.

The results of the investigation stated that forming of the level of professional preparation of future teachers was provided thanks for high level of skills of the teachers of Russian literature of the Institute of M. Izvolenskiy, I. Dobrotvorskiy, L. Borovikovskiy, S. Steblin-Kaminskiy.

The author stresses that during the investigation period there was the development, deepening of the essence of pedagogical education in the institution due to establishing of such educational subjects as pedagogics, didactics, partly methods of teaching.

The author proves that the special move in woman education after 1861 was the establishment of pedagogical classes where there was practice of future teachers. That gave the possibility to increase the number of teachers which were not enough in educational system of Russian empire generally and Poltava region in particular.

Key words: Poltava province, Poltava Institute of Noble Maidens, preparation of teachers, educational-pedagogic process.

Актуальність проблеми. Модернізація вищої педагогічної освіти України в контексті сучасних освітніх реформ актуалізує питання підвищення рівня підготовки фахівців, створення умов для їхнього професійного становлення. Парадигма сучасної освіти, орієнтована на вияв індивідуальності суб'єктів педагогічної взаємодії, вимагає від особистості вчителя не лише ґрунтовної теоретичної підготовки, а й соціальної зрілості, потягу до постійного самовдосконалення, розвитку творчого потенціалу.

Одним з актуальних завдань є розроблення сучасної концепції цілісної підготовки вчителів, яка б поєднувалася з інноваційними навчальними технологіями, але водночас була б створена з урахуванням історичного національного досвіду. Важливу роль в оновленні змісту професійної підготовки вчителя, підвищення його фахового рівня відіграє звернення не лише до інноваційних здобутків розвитку сучасної світової теорії та практики освіти, а й до історичного досвіду вітчизняної педагогічної теорії і практики. Ґрунтовне вивчення, об'єктивна оцінка й творче осмислення накопиченого освітянського досвіду організації підготовки вчителів у різних типах навчальних закладів України у період XIX – 1917 р. у регіональному вимірі Полтавської губернії, яка стала колыскою для виплекання плеяди видатних українських педагогів (Я. Козельський, М. Остроградський, В. Євтушевський, К. Щербина, М. Боголюбов, М. Гоголь, Г. Ващенко, В. Короленко, А. Макаренко, М. Остроградський, Ф. Симашко, В. Сухомлинський), по-перше, зреалізує важливий і затребуваний нині напрям у вивченні історії України – дослідження регіоналістики, яка відбиває масштаби своєрідності нашої багатонаціональної держави; по-друге, дасть змогу реконструювати спектр тогочасних поглядів регіональних маловідомих педагогів, релігійних, громадських діячів краю, які, однак, істотно впливали на організацію і специфіку освітньої справи в межах Полтавського регіону, на методи і способи формування вчителів.

Аналіз останніх публікацій з теми дослідження. В українській історії педагогіки питання підготовки дівчат у середніх навчальних закладах Полтавської губернії вивчали дослідники й імперського періоду: В. Щеглов, П. Мазанов [7] і сучасні: Л. Клевака [5], О. Ільченко [4], С. Бояренцев [2] та ін. Проте питання організації й становлення мережі закладів, які у визначених хронологічних межах готували молодь до вчительської роботи; визначення й порівняння цілей, форм, методів підготовки майбутніх учителів у різних типах навчальних закладів Полтавської губернії (XIX ст. – до 1917 р.) як регіону, що мав глибокі традиції підготовки вчителів

не були відстежені й проаналізовані цілісно. Тому актуалізується звернення до історії організації і здійснення навчально-виховної роботи у Полтавському інституті шляхетних дівчат (1818–1917 рр.).

Мета статті – висвітлити і схарактеризувати організацію професійної підготовки вчительок у Полтавському інституті шляхетних дівчат протягом XIX ст. – до 1917 р. для актуалізації культурно-освітніх надбань.

Виклад матеріалу. На початку XIX ст. на території Полтавської губернії існував лише один заклад, що мав право готувати вчителів – Полтавський інститут шляхетних дівчат (далі – ПІШД).

Цей період характеризувався зміною вектора жіночої освіти, оскільки на зміну освітній концепції цариці Катерини II і І. Бецького набула поширення вузько-прагматична спрямованість жіночих інститутів – готувати "дружин та матерів сімейства", яка впроваджувалася дружиною царя Павла I, вдовою імператрицею Марією Федорівною, яка перетворювала інститути шляхетних дівчат на "професійно жіночі навчальні заклади" [3, с. 11]. При цьому реорганізація жіночих навчальних закладів йшла в напрямку, повністю протилежному реформам чоловічої школи, запровадженим царем Олександром I. Панівним принципом визнавалося випередження чоловічої школи й абсолютна становість освіти [Там само, с. 11].

Якщо при Катерині II жіноча освіта стала предметом інтересу й турботи держави, а уряд намагався включити жіночі заклади до загальної середньої освіти, то на початку XIX ст. жіночу освіту вивели з новоствореної системи освіти та управління освітою. Вона стала предметом опіки не держави, а відомства, очолюваного імператрицею Марією Федорівною, яке в 1854 р. офіційно конституювалося як Відомство установ імператриці Марії (далі – ВУІМ) [3, с. 37].

З ініціативи Марії Федорівни на території імперії створювалися все нові й нові благодійні установи, відомства, сирітські будинки. Після смерті імператриці в 1828 р. вся ця мережа закладів отримала спеціальне найменування "Установи імператриці Марії Федорівни". У 1904 р. ВУІМ вже включало 140 навчальних закладів, Імператорський виховний будинок, 376 дитячих притулків і ясел, а також безліч інших благодійних установ імперії [там само, с. 52].

Статутом 1804 р. замість головних і малих народних училищ, в яких могли навчатися дівчатка, створювали три нових типи навчальних закладів – гімназії, повітові й парафіяльні училища. Перші два типи шкіл призначалися виключно для осіб чоловічої статі й лише до парафіяльних училищ, тобто найнижчої ланки освіти, дозволялося приймати дівчаток [Там само, с. 38].

У такий спосіб відбулася "законодавча заборона" навчання осіб жіночої статі в державних середніх навчальних закладах. Жіночу освіту знову було зосереджено лише в відокремлених від загальної системи освіти дуже нечисленних закритих інститутах шляхетних дівчат, у приватних жіночих пансіонах і школах. Поширеною була також традиційна для жінок домашня освіта. Імператриця Марія Федорівна пропагувала під гаслом всестанового демократичного принципу розбудови освіти відверту жорстку становість жіночої школи [Там само, с. 39].

У першій чверті XIX ст. зародилася низка нових, важливих тенденцій в розвитку жіночої освіти, які упродовж 50 років були переважаючими: збільшення числа й розширення географії жіночих навчальних закладів, поява їх в провінціях, початок громадських ініціатив в справі розвитку жіночої освіти. Так при створенні Харківського (1812 р.) й Полтавського (1818 р.) жіночих інститутів відбувалося поступове "розмивання" становості й закритого характеру цих інститутів – навчання в них не тільки дітей дворян, а й поява "напівпансіонерок", окрім тих, хто утримувався за державні або власні кошти [6, с. 221].

Імператриця Марія Федорівна значною мірою сприяла тому, що зміст освіти у жіночих навчальних закладах передбачав певні педагогічні завдання. Це зумовило виникнення і розвиток жіночої педагогічної освіти на початку XIX століття. У цей період педагогічна освіта зароджувалася і розвивалася в трьох формах здобуття освіти: 1) класи пепіньєрок при інститутах, де учениці мали навчатися упродовж року, після чого вони визначалися в інститутські класні дами або йшли працювати вчительками, гувернантками в багаті родини для надання донькам домашньої освіти; 2) спеціальні педагогічні класи наставниць при Виховних будинках, де так

само упродовж року випускниці цих закладів отримували знання та проходили педагогічну практику, викладаючи в молодших класах або тимчасово виконуючи обов'язки класних дам в інститутах шляхетних дівчат; 3) озброєння вихованок інститутів шляхетних дівчат певними педагогічними знаннями й вміннями в процесі безпосереднього навчання в закладах [6, с. 246].

У період царювання Миколи I мета діяльності інститутів шляхетних дівчат залишалася тією ж, яку визначила імператриця Марія Федорівна: готувати вихованок інститутів шляхетних дівчат "добрими дружинами, піклувальними матерями, зразковими наставницями для дітей, господинями, які здатні працювати своєю та набутими здібностями здобувати самим собі та родинам кошти для існування" [6, с. 310]. Та ж мета вказувалася і в "Положенні про Полтавський інститут", яке затвердили 17 вересня 1827 р. [3, с. 59].

З урахуванням цієї мети вибудовувався і зміст навчання в жіночих ІШД (інститутах шляхетних дівчат, далі – ІШД), який складався з чотирьох основних частин: "а) моральність, яка ґрунтувалася на Законі Божому; б) необхідні науки; в) корисні рукоділля; г) поняття про домашнє господарство і порядок. У коло "необхідних наук" входили: граматика російської, французької та німецької мов, чистописання, словесність, географія, історія загальна, давня та нова, арифметика. Обсяг "корисних рукоділ" і "понять про домашнє господарство" постійно розширювався. Збільшення обсягу годин на вивчення цих предметів всіляко стимулювалося Миколою I особисто, як наголошувала дослідниця XIX ст. К. Лихачова [6, с. 312].

Зазначимо, що в першій третині XIX ст. жіночі інститути відкривались переважно в столицях імперії: Санкт-Петербурзі та в Москві: Олександрівський інститут (1804 р.) (Москва), Єлизаветинський інститут (1808 р.) та Патріотичний інститут (1813 р.) (Санкт-Петербург) [6, с. 240–242]. Пізніше інститути створювалися лише в губернських містах імперії. 1830-ті рр. стали періодом найбільш інтенсивного створення жіночих інститутів в губерніях. До цього з 14 існуючих інститутів Російської імперії 11 знаходилися в Санкт-Петербурзі та в Москві (8 – в Санкт-Петербурзі та 3 – в Москві) і три в провінції – Харківський (1812 р.), Полтавський (1819 р.), Одеський (1829 р.). У 1830-х рр. було створено 7 губернських жіночих інститутів: Оренбурзький (1832 р.), Київський (1834 р.), Тамбовський (1834 р.), Керченський (1835 р.) і в 1837 р. – Астраханський, Білостоцький і Казанський [6, с. 240–312].

Губернські жіночі інститути, до яких належав і Полтавський, на відміну від столичних, по-перше, утримувалися за рахунок часткового залучення місцевих коштів, а тому, по-друге, вони були дещо більш демократичнішими за соціальним складом вихованок. (У Полтавський Інститут допускалися в незначній кількості (в співвідношенні 1 до 6), крім дворянських дочок, і дочки "християнського купецтва 1-ї і 2-ї гільдій" у зв'язку з тим, що заклад утримувався за рахунок місцевих коштів) [7, с. 16]. У цей період намічалася, але так і не була реалізована й така тенденція губернських жіночих інститутів – спроби зробити заклади частково відкритими або напівзакритими навчальними установами, але ці спроби були рішуче припинені владою і особисто Миколою I [7, с. 16; 3, с. 61].

На початку січня 1817 р. княгиня Варвара Рєпніна, на той час досить заможна особа, яка займалась меценатською діяльністю, склала проект відкриття у Полтаві Інституту шляхетних дівчат [7, с. 4–12].

У перші дні січня 1817 р. проект створення в Полтаві ІШД з пояснювальною запискою до нього княгиня Варвара Рєпніна передала губернському маршалу для його оприлюднення на дворянських зборах, які відбулися 17 січня [2, с. 367].

Проект передбачав створення закладу для 15 дівчаток (з кожного повіту губернії по одній) з бідних дворянських родин за рахунок коштів дворян та своєкоштных пансіонерок [7, с. 4–12].

12 січня 1818 р. затвердили "Положення" про Полтавський ІШД [7, с. 4–12], а заклад відкрили лише 12 грудня 1818 р. [7, с. 4–12; 4, с. 7–56].

Упродовж понад ста років заклад здійснював навчання і виховання жінок. Згідно зі статутом до установи приймали дівчаток дворянського походження, пізніше – з сімей духовенства та купецтва віком від 6 до 18 років. Вихованки опановували курс навчання упродовж спочатку 9 років, з 7 лютого 1828 р. – 7 років, з 1855 р. – 6 років [7, с. 13].

З часу заснування ІШД утримувався коштами полтавського дворянства, а з 2 вересня 1826 р. указом царя Миколи I його перетворено із дворянського закладу на державний і передано до ВУІМ [7, с. 12].

7 лютого 1828 р. було видано нове "Положення" та встановлено штат державного ПІШД для 120 вихованок, яким передбачалося 6-річний курс навчання та поділ вихованок на казеннокоштных, своєкоштных і пансіонерок (членів царської родини або окремих приватних осіб) [7, с. 47].

Нове "Положення" передбачало затвердження імператрицею попечительки закладу, під головуванням якої створювалася рада Інституту, яка вирішувала всі питання, пов'язані з його функціонуванням. До ради закладу входили: попечителька, Малоросійський військовий губернатор, Полтавський губернатор, губернський маршал Полтавської губернії, 3 депутати від Київської, Чернігівської, Полтавської губерній, дочки яких навчалися в Інституті, начальниця закладу [7, с. 48].

4 лютого 1860 р. затвердили журнал Головної ради про зміни та реформування в усіх навчальних закладах відомства імператриці Марії, згідно з якими усі інститути передбачали 7-річний курс навчання з назвою вищого класу – першим, а нижчого – сьомим [10, с. 11–18].

Освітній процес в ПІШД регламентувався такими нормативними документами: "Положення про Полтавський інститут шляхетних дівчат" від 7 лютого 1828 р.; "Проект організації навчання інституту" (від 5 жовтня 1830 р., від 9 квітня 1831 р.); "Статут інститутів шляхетних дівчат" від 30 серпня 1855 р.; "Настанови для освіти вихованок" від 27 лютого 1852 р.; "Правила для вихователів, наставників та викладачів" [7, с. 81, 204; 10].

У навчально-виховному процесі брали участь: начальниця Інституту, інспектори з навчальної частини, класні дами, вихователі, наставники, викладачі [11].

У 1864 р. у закладі працювали 19 вчителів, 21 класна дама, навчалася 170 вихованок, серед яких 167 осіб дворянського походження, дочок духовенства – 2, купців – 1. Серед них навчалися коштом імператора – 10 вихованок, імператориці – 5, коштами дворян Полтавської губернії 14 осіб, Чернігівської – 12, Мінської – 3, Калужської – 2, за рахунок військових поселень – 25 осіб, Московської опікунської ради – 25, комітету поранених – 9 осіб, міністерства фінансів – одна вихованка, решта (64) вихованок були своєкоштними [2, с. 387].

З 1860 р. навчальні плани закладу змінювалися, розширився зміст освіти, він став багатопредметним: Закон Божий, російське читання, письмо, граматики, риторика, арифметика, історія, географія, логіка, міфологія, французька та німецька мова, фізика, чистописання, малювання, рукоділля, співи, музика та танці. Загальнопедагогічну підготовку було представлено навчальними курсами з педагогіки, з 1878 р. – гігієни [4].

Аналіз навчальних планів уможливив висновок: на відміну від навчального плану 1860 р., у плані 1864 р. збільшено кількість годин на вивчення: Закону Божого, математики; з французької мови – (від 23 до 24); з німецької мови – від 20 до 22; з географії, – від 11 до 14; з природознавства – від 12 до 15. Водночас зменшено кількість годин на вивчення російської мови від 22 до 19; з історії – від 11 до 9; з рукоділля – від 25 до 13. У навчальному плані 1874 р. на відміну від навчального плану 1864 р., збільшено кількість годин на вивчення російської мови з 19 до 23; з французької мови – з 24 на 25; з німецької мови – з 22 до 23; з історії – з 9 до 12; з арифметики – з 12 до 18; з чистописання – з 6 до 7. Зменшено кількість годин на вивчення природознавства з 14 до 10; з педагогіки – з 4 до 2; з малювання – з 12 до 11. Педагогіку пропонували вивчати не з II, а з I класу [7, с. 94, 99, 100].

Згідно з навчальним планом 1860 р. співи, танці, гімнастика, музика, заняття на кухні відбувалося у вільний від занять час.

У 3-х нижчих класах підготовка та засвоєння матеріалу відбувалося під керівництвом викладача на уроці, а у вільний від занять час вихованки займалися вивченням творів напам'ять, читанням вголос. Варто зауважити, що вивчати музику могли лише ті, хто мав музичні здібності, окрім своєкоштных вихованок, які могли оплатити ці заняття, решта вихованок присвячували свій час опануванню рукоділля та поглибленому вивченню іноземних мов [2, с. 393].

У цей період запроваджувався диференційований підхід до навчання учнів. Так встановлено, що малюванню інститутки навчалися за двома різними програмами: загальною, для всіх учениць, а для більш здібних – окремою, яка передбачала більшу кількість тижневих годин. Дівчаток, які мали художні здібності, звільняли від занять музикою та співами, від вивчення однієї з іноземних мов на розсуд адміністрації закладу [Там само, с. 393].

Згідно з § 70 "Положення про Полтавський Інститут шляхетних дівчат" від 7 лютого 1828 р. [10, с. 59] рада закладу визначала кращу випускницю, гідну на роль класної дами, яка лише за власною згодою могла стати пепіньєркою [10, с. 59].

Значущим для розвитку професійної педагогічної освіти жінок стало створення додаткових педагогічних класів при жіночих закладах ВУІМ, починаючи з 1864 р. [Там само, с. 57].

З 1865 р. рада ПІШД ухвалила рішення: щорічно за обранням начальниці та за власним бажанням залишати 4 випускниць пепіньєрками при закладі на рік [7, с. 192–194]. Пепіньєрки призначалися на роботу в нижчих чотирьох класах як помічниці класних дам. Вони були зобов'язані кожна в своєму класі, бути присутніми на уроках, стежити й допомагати слабшим ученицям готувати уроків, і на випадок хвороби класної дами, тимчасово замінити її. Окрім того, з 1898 р. згідно з Циркуляром МНО № 20 від 12 березня 1898 р. на них покладалося ведення щоденника, де вони по черзі ретельно мали занотовувати всі значущі події в житті Інституту за кожен день [10, с. 230].

Саме для цих чотирьох пепіньєрок лише в листопаді 1877 р. на підставі розпоряджень (Циркуляр від 1 листопада 1874 р. № 8350 та 8 березня 1878 р. № 2572) [10, с. 233–235] в Полтавському Інституті відкрили пепіньєрський клас [7, с. 176]. Курс навчання в цьому класі тривав один рік, упродовж якого вихованки вивчали такі предмети: російська мова з методикою викладання, історія російської літератури, загальна й російська історія, французька мова та її література, німецька мова та література, фізика, природознавство, арифметика з методикою. Причому встановлювали загальну кількість годин, яка не мала перевищувати 6-ти годин на тиждень, і зокрема, 2-х годин на кожний предмет [10, с. 233–235]. Зазначимо, що така обмежена кількість годин на вивчення предметів не була достатньою, однак порівняно з рівнем освіти населення, у той час рівень освіченості вихованок був високим.

Утримувався пепіньєрський клас коштами Інституту. Щорічно виділяли по 490 руб., з яких 450 руб. витрачали на платню викладачам, а 40 руб. – на навчальні посібники [10, с. 235].

Зі спогадів викладача ПІШД П. Мазанова встановлено, що в 1882 р. Канцелярія імператора Олександра III звернулася до педагогічної ради закладу обґрунтувати доцільність роботи пепіньєрського класу. У листопаді того ж року педагогічна рада більшістю голосів вирішила закрити пепіньєрський клас і натомість утворити 8-й педагогічний клас, на кшталт тих, що діяли у жіночих гімназіях МНО. У такий спосіб планувалося здійснювати практичну підготовку до діяльності гувернанток та домашніх учительок, проте клопотання було залишено без відповіді [7, с. 192–194].

Вихованки випускного класу обов'язково проходили педагогічну практику, яка мала доволі чітку структуру. (Її започаткування відбулося з 1866 р.) [9, арк. 98]. Так щоденно дві інститутки мали чергувати як помічниці класних дам. Упродовж року до кожної учениці молодших класів школи по можливості прикріплювали по 2 випускниці, які по черзі займалися з ними. Завдяки цьому, як засвідчили звіти ПІШД про стан та здобутки закладу, відбувалося формування у майбутніх вчительок низки загальнопедагогічних умінь та навичок: культура мовлення (чітка дикція, належні темп і ритм мовлення, логічна побудова висловлювань тощо); здатність переконувати та сугестивно впливати на вихованців, оптимально добирати стиль навчально-виховної роботи; уміти ставити питання, слухати відповіді, оцінювати навчальну діяльність дітей; керувати власним психічним станом і станом вихованців [9, арк. 98–103].

Вивчення актів випуску ПІШД [1, с. 53–262], листування начальниць з попечителем КНО [11] дало змогу встановити, що в навчально-виховному процесі закладу велику увагу приділяли виробленню в інституток вмінню керувати і своєю поведінкою, емоціями та настроєм, і відповідно настроєм і поведінкою учениць, яких

навчали під час педагогічної практики. Під час практики проведення схвалювалося використання таких прийомів: зміна методів роботи, емоційність, активність учителя, наведення цікавих прикладів, дотепних зауважень тощо [11, арк. 34].

З листування начальниці закладу А. Мініцької (1914–1917 рр.) з попечителем КНО також встановлено, що в 3-у старшому класі інститутки вивчали основи риторики [11, арк. 36–39 зв.]. Під час вивчення "Риторики" їх знайомили з поняттями інтонаційно-виразних засобів мовлення, образності мови, засобами створення образності; з особливостями підготовки публічних промов; правилами й помилками у висуненні певної тези, аргументація; тактикою оратора; пояснювали характеристики питань і відповідей у полеміці; закони логічного мислення; основи ораторського мистецтва; загальні ознаки мовної культури оратора та мовні норми [11, арк. 36–39 зв.]. Такі заняття сприяли формуванню педагогічної майстерності у майбутніх учительок та виховательок.

З річних звітів про діяльність закладу [11, арк. 34], актів випуску [1, с. 53–262], спогадів викладачів ПІШД про своїх колег [13, № 2, арк. 4–6; 12, с.140–148] встановлено, що, наприклад, викладачі російської словесності ПІШД М. Изволєнський (1875–1877 рр.), І. Добротворський (1888–1893 рр.), Л. Боровиковський (1839–1852 рр.), С. Стеблін-Камінський (1862–1874 рр.) пропонували вихованкам вправи з декламування та написання прозових творів. Навчаючи риторики, майбутніх учительок привчали надавати перевагу в мовленні низьким тонам, чітко вимовляти слова, особливо закінчення, робити невеликі паузи між словами й реченнями, уповільнювати мовлення і посилювати інтонацію на особливо важливих смислових моментах виступу.

Вивчення актів випуску вихованок за 1845 р. [1, с. 53–262], листування начальниць з попечителем КНО за період 1880–1916 рр. [8; 11], спогадів викладачів [7, с. 159] дало змогу стверджувати, що відповідно до навчальних програм з російської словесності (2 год на тиждень) вихованок ознайомлювали з кращими зразками російської та світової літератури (творами К. Батюшкова, В. Жуковського, А. Крилова, О. Пушкіна, О. Грибоєдова, М. Лермонтова, М. Гоголя та ін.) [7, с. 89] формували загальну читацьку компетентність, розширювали культурно-пізнавальні інтереси, що сприяло духовному розвитку, інтелектуальному збагаченню учениць.

У ПІШД навчання правильної вимови розглядали як набуття певних мовленевих навичок, а це потребувало щоденних вправлянь, а також постійних зусиль, спрямованих на очищення мови й на підвищення загальної культури майбутньої вчительки. Саме тому викладачі закладу під час вивчення курсу риторики пропонували вихованкам виголошувати заздалегідь підготовлені доповіді в аудиторії, а також робити доповіді-імпровізації [11, арк. 67–71].

Педагогіку як навчальний предмет в Інституті почали викладати з 1860 р. [7, с. 90]. Викладачами педагогіки були Л. Корженевський (1860–1875 рр.), Й. Скорута (1875–1905 рр.), В. Сульжиков (1905–1917 рр.) [2, с. 415].

У пояснювальній записці до курсу "Педагогіка" Л. Корженевського зауважувалося, що "... вчителю потрібно навчатися виразного мовлення не лише для того, щоб справляти блискуче враження в товаристві або в аудиторії, а щоб через мову впевнено навіювати людям ідеї законності, переконувати..." [11, арк. 56–78 зв.].

Випускниці ПІШД складали публічно іспити з усіх навчальних предметів (до 1865 р.), на них вихованки в присутності всіх викладачів, адміністрації закладу, батьків та товаришок відповідали на питання білетів, демонструючи свої знання. Така форма оцінювання знань також сприяла формуванню ораторської майстерності, розвивала загальну культуру та навички зв'язного мовлення [7, с. 176].

Згідно з §§132–134 Статуту жіночих інститутів ВУІМ (1855 р.) кожній вихованці, яка завершила курс навчання, видавали свідоцтво про її поведінку та успіхи з кожного предмета та атестат за встановленою формою. Окрім того, випускницям видавали свідоцтво на звання домашньої наставниці з тих предметів, у яких вихованка виявила гарні успіхи [10, с. 242–255].

Ученицям, які закінчили курс навчання в чотирьох нижчих класах Інституту, видавали свідоцтва за встановленою формою згідно з Циркуляром від 28 лютого 1881 р. № 1780 [10, с. 266–267] і надавалося право на звання вчительок народних

училищ, якщо вони при досягненні 16-річного віку виконували упродовж півроку обов'язки помічниць вчительки при будь-якому народному училищі [10, с. 266–267].

Висновки. Отже, мета діяльності Інституту шляхетних дівчат полягала, насамперед, у забезпеченні освіченості майбутнім дружинам і матерям, в утвердженні релігійних та моральних переконань.

Узагальнено, що зміст освіти в ПІШД складався з таких компонент: суспільно-духовна (Закон Божий, історія релігії, катехізис, вітчизняна історія); філологічна (російська та церковнослов'янська мови, історія літератури, латинська, німецька та французька мови, риторика); природничо-математична (географія, арифметика, фізика, космографія), фахова (педагогіка, педагогічна психологія, дидактика, гігієна, часткові методики, педагогічна практика), естетично-трудова (церковні співи, каліграфія, рукоділля, музика, гімнастика, малювання, чистописання).

На формування змісту педагогічної освіти жінок позначалися державна політика уряду, суспільні настрої, традиції гендерного виховання нації.

Упродовж досліджуваного періоду спостерігався розвиток, поглиблення змісту педагогічної освіти завдяки уведенню таких навчальних предметів як педагогіка, дидактика, часткові методики навчання. Наголосимо на такій виявленій особливості: викладання педагогіки здійснювалося в Інституті шляхетних дівчат – у двох випускних класах. Зміст педагогічної освіти вдосконалювався внаслідок введення у зміст підготовки риторики, логіки.

Випускниці педагогічного класу ПІШД отримували право вчителювати у всіх типах початкових шкіл та у чотирьох молодших класах жіночих гімназій. Інститут готував дівчат також до ролі гувернантки або домашньої вчительки.

Особливим зрушенням у жіночій освіті періоду після 1861 р. вважаємо виникнення при ПІШД пепін'єрського (педагогічного) класу, де здійснювалася практична підготовка майбутніх учительок переважно для різних типів початкових навчальних закладів. Це давало можливість збільшити кількість учительських кадрів, яких не вистачало в освітній системі Російської імперії загалом та Полтавщини зокрема.

Література

1. Акт выпуска благородных девиц // Прибавление к Полтавским губернским ведомостям. – 1845. – № 27. – С. 53–262.
2. Бояренцев С. М. История учебных заведений Полтавы до 1917 года / С. М. Бояренцев. – Полтава : ООО "АСМА", 2013. – 443 с.
3. Днепров Э. Д. Женское образование в России : учебное пособие / Э. Д. Днепров, Р. Ф. Усачева. – М. : Дрофа, 2010. – 288 с.
4. Ільченко О. Благодійниця княгиня Варвара Репніна – подвижниця жіночої освіти на Полтавщині / О. Ільченко // Рідна школа. – 2010. – № 6. – С. 54–58.
5. Клевака Л. П. Діяльність Полтавського інституту шляхетних дівчат (1817–1917 рр.) як наукова проблема [Електронний ресурс] / Л. П. Клевака // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Засоби навчальної та науково-дослідної роботи". – 2011. – Вип. 35. – С. 48–54.
6. Лихачева Е. Материалы для истории женского образования в России (1856–1880) / Е. Лихачева. – СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1901. – 647 с.
7. Мазанов П. Полтавский институт благородных девиц: 1818–1898: [архивные справки] / П. Мазанов. – Полтава : Полтава, 1899. – 324 с.
8. О ревизии учебных заведений Полтавы, 1909 р. – ЦДІАК, ф. 707, оп. 262, спр. 5. – 64 арк.
9. О характеристике преподавателей, служащих в средних учебных заведениях Киевского учебного округа, 1904 р. – ЦДІАК, ф. 707, оп. 262, спр. 5.–43 арк.
10. Свод узаконений о женских институтах Ведомства учреждений императрицы Марии : в 2 кн. – Кн. 1. – СПб., 1903. – 428 с.
11. Сообщение начальника Полтавского розыскного пункта: списки учителей, состояние учебной части в Полтавском институте благородных девиц Полтавской губернии, 1916 р. – ЦДІАК, ф. 324, оп. 1, спр. 204. – 82 арк.
12. Степан Павлович Стеблин-Каминский (некролог) // Полтавские епархиальные ведомости. – 1886. – № 4. – С. 140–148.
13. Формулярный список о службе инспектора Полтавской гимназии надворного советника Л. Боровиковского, 1852 р. – ДАПО, ф. 545, оп. 1, спр. 2. – 6 арк.